

**AĞSU RAYONU ƏRAZISİNDƏKİ UZUNBOYLAR ABİDƏSİNDƏN TAPILMIŞ
METAL MƏMULATLARI HAQQINDA (DƏMİR ƏMƏK ALƏTLƏRİ ƏSASINDA)**

DOI: <https://doi.org/10.36719/2708-065X/108/249-252>

Azərbaycanın Ağsu bölgəsində keçən əsrin ikinci yarısında həyata keçirilən maraqlı arxeoloji abidələrdən biri də Uzunboylar yaşayış yeridir. Mərhum arxeoloq alom Fazil Osmanov tərəfindən aparılan arxeoloji qazıntılar nəticəsində abidədən aşkar edilən şoxsaylı maddi-mədəniyyət nümunələri buranın əhalisinin təsərrüfat fəaliyyətini, yaşayış evlərini, qəbir abidələrinin mahiyyətini, növlərini üzə çıxarmağa imkan vermişdi. Qələmə alınan bu məqalədə bəzi metal əşyaların tapıntılarına yeni baxış həyata keçirilmişdi.

Açar sözlər: əmək alətləri, iqtisadi həyat, dəmir, Ağsu, Uzunboylar.

Giriş. Qafqaz Albaniyasının əsas yaşayış yerlərindən olan Şirvan ərazisində keçən yüzilliyin ikinci yarısından başlayaraq milli arxeoloqlarımız tərəfindən həyata keçirilən qazıntı işlərinin bir qismi müasir Ağsu bölgəmizi əhatə etmişdi. Şirvanın dağlıq və dağətəyi məkanlarında yerləşən bu bölgəmizdə bir neçə abidədə antik və orta əsrlərin ilk yüzilliklərinə aid olan maraqlı kənd tipli yaşayış yerləri aşkar edilmiş və qismən də olsa öyrənilmişdi. Bu abidələrdən biri də elmdə Uzunboylar adlanır.

Albaniyada yaşayan əhalinin etnik tərkibi müxtəlif dillərdə danışan soylardan ibarət olmuşdur. Mənbələrdə uti, sak, qarqar, kəngərli, peçeneq, çola, koman, iymax, tərtər, hun, xəzər, suvar (sabir, silir), mük (muğ), dondar, bayat və b. türk soylarının adı çəkilir. İrandilli soylardan isə kaspı, maskut, savdey, mard, mehrani, girdman və gel soyları haqqında da məlumat verilir [6, s.67].

Belə bir təbii coğrafi şərait əkinçilik və maldarlığın inkişafına şərait yaradırdı. Ölkədə ovçuluğun inkişafı, o cümlədən hərbi təlimlərin keçirilməsi də diqqət mərkəzində idi ki, bu da öz növbəsində metalışləmə, silahışləmə praktikasını vüsətləndirirdi. Bununla yanaşı, digər sənət sahələri – dulusçuluq, ağacışləmə, toxuculuq və s. sahələr də inkişaf edirdi. Arxeoloji qazıntılar zamanı alban dövrünə aid əldə olunmuş təbii sənət nümunələri – sümük, tunc, gümüş, qızıldan olan zərgərlik məmulatları özlərinin bədii dekorativ həlli, sənətkarlıq səviyyəsi ilə diqqəti cəlb edir (8, s.82-83).

Qeyd etmək lazımdır ki, fərqli elm sahələrinin araşdırmaları nəticəsində yaşayış yerlərinin seçilməsində və məskunlaşmasında ən qədim zamanlardan etibarən vacib komponentlər sırasında içməli su ehtiyatının bolluğu, fauna, flora zənginliyi, təbii müdafiə sisteminin mövcudluğu önəm daşımışdı. Bu qəbildən araşdırdığımız Uzunboylar abidəsinin yerləşdiyi təbii-coğrafi məkan istisna təşkil etmir. Belə ki, Qafqaz Albaniyasına aid edilən bir çox yaşayış yerləri kimi Uzunboylar abidəsi də aid olduğu dövrdən xeyli əvvəlki zamanlarda insanlar tərəfindən məskunlaşmışdı (1, s.28).

Öyrəndiyimiz qədim abidələrdə, o cümlədən Uzunboylar yaşayış yerində digər maddi mədəniyyət qalıqları ilə yanaşı metal məmulatları da aşkar olunmuşdur. Bildiyimiz kimi insan cəmiyyətinin hər hansı bir ictimai-iqtisadi durumunun aydınlaşdırılmasında əsas etalon əmək alətləridir. Əmək alətləri əhalinin iqtisadi həyatında mühüm rol oynamışdır. İnsanların istifadə etdiyi əmək alətlərinin formaları yox, vacib olanı onların hansı materialdan hazırlanmasıdır. Bu da insan cəmiyyətinin ayrı-ayrı dövrlərə bölünməsinə əsaslanır. Belə ki bunlar daş, mis-daş, tunc və dəmirdən hazırlanaraq müxtəlif vəzifə daşınmışdır.

Qafqaz Albaniyasının yaşayış məskənlərinin antik dövrə aid edilən əmək alətləri digər materiallarla yanaşı dəmirdən də hazırlanmışdır. Cəmiyyətin məhsuldar qüvvələrinin inkişafı və ibtidai icma quruluşunun dağılmasında dəmirin şox böyük rolu olmuşdur. Qeyd etməliyik ki, Azərbaycanda dəmirin izlərinə e.ə. II minilliyin sonlarında təsadüf olunmuşdur. Dəmirdən hazırlanmış əmək alətləri öyrəndiyimiz dövrdə əhalinin təsərrüfat həyatında mütərəqqi rol oynamışdır. Yəni dəmir əmək alətlə-

rinin təsərrüfatına tətbiqi maddi nemətlər bolluğu yaratmışdır. Bu isə cəmiyyətin həyatında əsaslı dəyişikliklərə səbəb olmuş və yeni ictimai quruluşun meydana gəlməsinin mühüm amillərindən biri olmuşdur.

Qafqaz Albaniyasının antik dövr arxeologiyasının tanınmış arxeoloq-alimi F.Osmanovun fikrinə görə, "Tapılmış əmək alətləri Albaniya əhalisinin təsərrüfatında əkinçiliyin üstün yer tutduğunu göstərir. Osteoli qalıqlar (heyvan sümünləri), fiqurlar və s. isə təsərrüfatda maldarlığın da mühüm rol oynadığını sübut edir. Arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində əldə edilmiş maddi-mədəniyyət nümunələrinə əsasən belə bir təsəvvür yaranır ki, öyrənilən dövrdə əkinçiliklə maldarlıq qarşılıqlı sürətdə inkişaf edərək bir sahə digərini tamamlamışdı (1, s.67).

Bu qəbildən Ağsu rayonu ərazisindəki qədim abidələrdə aparılmış arxeoloji tədqiqat işləri zamanı müxtəlif növ dəmir əmək alətlərinə rast gəlinmişdi. Məqalədə müraciət etdiyimiz «Uzunboylar» abidəsinin yaşayış yeri və qəbir abidələrindən xeyli dəmir əmək alətləri tapılmışdır. Onlar – oraqlar, dəhrələr, bıçaqlar, qayçılar (qırxlıq), bizlər, qırıqlar və s. ibarətdir. Tapılmış dəmir əmək alətlərinin bir çoxu paslanmış, ovxalanmış, çürümüş şəkildə olmuşdur. Uzunboylar abidəsindən tapılmış dəmir əmək alətləri haqqında qısa da olsa məlumat veriləcəkdir.

Oraqlar – aypara (qövs) şəklində olub, müxtəlif ölçülüdür (1, s.64-65). Əkinçilikdə istifadə olunan bu alətin kəsici hissəsi uca doğru getdikcə nazıqlaşır. Oraqlar əmək aləti kimi oturaq əkinçiliklə məşğul olan tayfalar tərəfindən istifadə olunmuşdur. Əkinçilikdə, daha doğrusu biçinçilikdə çox səmərəli əhəmiyyətə malikdir. Ölkə ərazisində aparılmış arxeoloji qazıntılardan məlumdur ki, müxtəlif materiallardan hazırlanmış oraqlardan əkinçi tayfalar hələ eneolit dövründən istifadə etməyi bacarmışlar (2, s.58).

Lakin dəmir dövründə oraqlar əsaslı surətdə dəyişilərək, mükəmməlləşmişdir. Yəni dəmirdən istifadənin genişlənməsi, əkinçilikdə mütərəqqi rol oynayan dəmir oraqların geniş yayılmasına səbəb olmuşdur. Dəmir oraqlar hazırlanarkən dişli və dişsiz də düzəldilmişdir. Oraqların kəsici hissəsi getdikcə nazıqlaşır. Nəzərə alınmalı ki, yeni yaranan hər hansı bir istehsal üsulunda köhnənin mütərəqqi üsulu saxlanılır və tətbiq olunur (dişli oraqlar). Tədqiqat ərazisində aparılmış arxeoloji qazıntılar zamanı tapılmış dəmir oraqların oxşar nümunələrinə qonşu abidələrlə yanaşı, ölkə ərazisində aparılmış arxeoloji qazıntılar zamanı digər abidələrdən də tapılmışdır. Dəmir oraqlar təsərrüfatda səmərəli əhəmiyyətə malik olmaqla, Qafqaz Albaniyası üçün çox səciyyəvidir.

Dəhrə - arxeoloji qazıntı işləri zamanı Uzunboylar abidəsindən tapılmış dəmir dəhrə məişətdə çapacaq kimi də işlədilmişdir. Yəni dəhrələr xüsusi formada olub, çapacaq kimi də qeyd edilir (3, s.11-14). Belə dəhrələr yerli əhalinin kənd təsərrüfatı ilə əlaqədar işlərinin zənginliyini bir daha əks etdirir. Tapılmış dəhrə nümunələri müasir dəhrələrdən çox da fərqlənir. Yaşayış yerləri və qəbir abidələrindən tapılmış dəhrələrin burun hissəsi əyri düzəldilmişdir ki, bu da kənd təsərrüfatı işlərinin görülməsində əlverişli olmuşdur. Dəhrələrin çoxu ağac sapa keçirilmişdir. Onların saplarının müxtəlif uzunluqda olması, ondan irəli gəlir ki, dəhrələr hansı işlərdə istifadə edilmişdir. Dəhrə tipli əmək alətləri istər ev, istərsə də çöl təsərrüfatında geniş istifadə edilmişdir. Yəni qədim sakinlər dəhrələrdən əkin sahələri və bağların kollardan təmizləmək kimi işlərdə istifadə etmişlər.

Arxeoloji qazıntılardan məlum olmuşdur ki, dəmir əmək alətlərinin saplarının əksəriyyəti «dəndə» ağacından hazırlanmışdır. Bu ağac davamlı və möhkəm olmuşdur. Hətta qədim silah növlərinin sapları da dəndə ağacından olmuşdur. Yəni dəlillər əsasında bilinmişdir ki, albanların hücum silahlarının dəstəyi dəndədən olmuşdur. Uzunboylar abidəsindən tapılmış dəhrə tipli dəmir əmək alətlərinin arxaik formaları Ağsu rayonu ərazisindəki antik dövr abidələrində tez-tez rast gəlinmişdir (torpaq qəbirlər) (4, s.25-26).

Bıçaqlar – Uzunboylar abidəsindən tapılmış bıçaqlarda dəmir əmək alətləri içərisində xüsusi yer tutur. Belə ki, onlar qövsvari və düz istiqamətə malikdirlər. Bıçaqların tiyəsinin ucu azca arxaya doğru dikəlmiş və xüsusi alətlə iti düzəldilmişdir. Qazıntı sahəsindən tapılmış bıçaqların əksəriyyəti digər dəmir alətlər kimi paslanmış və xarab olmuşdur. Abidədən tapılmış bıçaqlar müxtəlif olmaqla ayrı-ayrı işlərdə istifadə edilmişdir (5, s.19-20). Yəni cib bıçağı sayılan bıçaq hər hansı bir sənətkarlıqla bağlı işlərdə istifadə edilmişdir. Digər bıçaq nümunəsi bağçılıqda, digəri maldarlıqda istifadə edilmişdir. Açıqlama verərək deyə bilərik ki, bağçılıqda istifadə edilən bıçaq hər hansı bir bitkinin kəsilməsi, təmizlənməsi kimi işlədilmişdir. Maldarlıqda isə heyvan dərisinin soyulmasında, xüsusi

kötükdə ətin döyülməsində və s. kimi işlərdə istifadə edilmişdir. Belə adətlər indiyə qədər bəzi bölgələrdə qalmaqdadır. Bağçılıqda işlədilmiş bıçaqların bəziləri daha çox diqqət cəlb etmişdir. Belə ki, bıçağın ağac sapa keçirilən hissəsi dördkünc şəkildə döyülüb ucu şiş şəkildə hazırlanmışdır. Qazıntı sahəsindən tapılmış bıçaqlar oxşar formalı olsa da gördüyü işlərə rəğmən uzunluqları fərqli düzəldilmişdir.

Qayçı (qırxlıq) – Uzunboylar abidəsinin yaşayış məskəninə, qayçı funksiyasını daşıyan «qırxlıq» tapılmışdır. Əldə edilən qırxlıq öyrəndiyimiz dövrün yun qırxlığı haqqında geniş təsəvvür yaradan əhəmiyyətli tapıntılardandır (7, s.65-67).

Bu alət bütöv bir dəmir parçasından döyülüb hazırlanmışdır. Onun ucları ülgüç ağzı kimi enli və içəriyə doğru olan hissəsi itidir, əks tərəfi isə nisbətən yastı şəkildədir. Alətin əl tutacaq hissəsi dairəvi yay formasında olub, elastikdir. Bu da onun işlək funksiyasını asanlaşdırır. Tapılmış qayçı (qırxlıq) qədim sakinlərin əkinçilik, sənətkarlıq, heyvandarlıq, habelə toxuculuq haqqında da əsaslı fikirlər söyləməyə əsas verir.

Abidədən əldə edilmiş maraqlı tapıntılardan biri də biz və qıyıqdır yaxud iynə. Dəmir bizim hər iki ucu şiş olmaqla, bir tərəfinin ağac sapa keçirildiyi bilinir. Tapılmış qıyıqların isə bir ucu ilməli, yəni ilgək yeri vardır, o biri ucu şişdir.

Nəticə. Beləliklə, arxeoloji tədqiqat işləri zamanı aşkar olunmuş əmək alətləri daşdığı müxtəlif tərəfə baxımında iri və kiçik olmuşdur. Yerli əhəlinin iqtisadi həyatında dəmir məmulatlarından istifadə mühüm yer tutmuşdur. Dəmir əmək alətləri - əkinçilik, bağçılıq, heyvandarlıq və s. Sahələrdə geniş istifadə olunmuşdur.

Metalişləmə ilə əlaqədar tapıntılar əsasən dəmir alətlərdir. Azərbaycanın antik dövrdə yaşayan əhəlisinin gündəlik həyatında dəmir məmulatlarının mühüm rol oynaması tədqiq etdiyimiz ərazidə digər sənət sahələri kimi dəmirçiliyin varlığını sübut edir. Dəmirin insanlar tərəfindən kəşfi ilə bəşəriyyətdə əkinçilik və maldarlıq məhsullarının çeşidi, kəmiyyəti daha artmış, bu isə öz növbəsində əhali sayının artmasına gətirib çıxarması şübhə doğurmur. Qafqaz Albaniyasının yaşayış yerlərinin bir qismini əhatə edən müasir Ağsu rayonundakı Uzunboylar abidəsinin yerli sakinlərinin məşğuliyyət sahələrinin yalnız metalişləmə, əkinçilik, maldarlıq deyil, həm də cürbəcür fəaliyyət növlərinin yaranmasının səbəbləri sırasında sözsüz ki, dəmirdən istifadəni özündə ehtiva edir.

Deməli Qafqaz Albaniyası ərazisində yerləşən yaşayış məskənlərində b.e.ə. IV – eramızın III əsrlərində müxtəlif sənətkarlıq sahələr müəyyən dərəcədə mövcud olmuş və intensiv şəkildə inkişaf etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Osmanov F.L. Qafqaz Albaniyasının maddi mədəniyyəti: e.ə. IV və b.e. III əsrləri. Bakı, “Elm”, 1982, 160 s.
2. Нариманов И.Г. Археологические исследования поселения Шому-тепе 1963 г. / «Археологические исследования в Азербайджане». Баку, 1965, с.12-19.
3. Osmanov F.L., Cəbiyev Q.C. Uzunboylar və Qırlartəpə 1982-ci il Arxeoloji qazıntılarının hesabatı. Bakı, 1993, 27 s.
4. Osmanov F.L. Nüydidə 1972-ci il arxeoloji tədqiqatların hesabatı. Azərb. EA Tarix İnstitutunun arxivi, 56 s.
5. Osmanov F.L., Cəbiyev Q.C. Ağsu-İsmayılı Arxeoloji Ekspedisiyasının 1983-cü il hesabatı. Bakı, 1984, 43 s.
6. Hacıyev İ. Qafqaz Albaniyasının maddi-mədəniyyəti: daş plastikası. “Dövlət və din”, №2(55), mart-aprel 2018, s.82-83
7. Hüseynova T.T. Ağsu rayonunun Antik dövr arxeoloji abidələri. Bakı, “Nafta-Press” 2006, 135 s.
8. Rəcəbli Q.Ə. Azərbaycan tarixi. Bakı: “Elm və təhsil”, 2013, 544 s.

ТОВХА ГУСЕЙНОВА

доцент Института Археологии и Антропологии НАНА

**О НЕКОТОРЫХ МЕТАЛЛИЧЕСКИХ ИЗДЕЛИЯХ,
ОБНАРУЖЕННЫЕ В ПАМЯТНИКЕ УЗУНБОЙЛАР В АКСУИНСКОМ РАЙОНЕ
(НА ОСНОВЕ ЖЕЛЕЗНЫХ ОРУДИЯХ ТРУДА)**

В статье приводятся сведения о железных орудиях, обнаруженных на памятнике «Узунбойлар». Материальные и культурные остатки, полученные в ходе археологических раскопок в указанном памятнике в целом являются ценным источником для изучения хозяйственной жизни населения всей Кавказской Албании в целом и конкретно, из Узунбойлар. В статье утверждается, что орудия труда из железа играли важную роль в жизни населения, поскольку они изготовлены высоким мастерством и совершенными навыками металлообработки.

Ключевые слова: орудия труда, экономическая жизнь, железа, Агсу, Узунбойлар

TOHVA HUSEYNOVA

Institute of Archaeology and Anthropology of ANAS

**ABOUT THE IRON TOOLS REVEALED FROM THE UZUNBOYLAR MONUMENT
(AGHSU DISTRICT)**

The article provides information about the iron tools found in the “Uzunboyilar” monument. The author points out that material and cultural remains obtained during archaeological excavations are a valuable source. In the article is stated that labor tools played an important role in the economic life of the population. The author provides extensive information about the iron tools revealed from the Uzunboyilar monument and its progressive role in the economic life of the population.

Keywords: labor tools, economic life, iron, Aghsu, Uzunboyilar.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix: 19 yanvar 2025-ci il.

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 04 mart 2025-ci il.

Rəyçilər: t.e.f.d. Bəhlul İbrahimov, t.e.d. Əmrah Dadaşov.
